

JERZY FOGEL

**OZDOBY BRĄZOWE Z POZOSTAŁOŚCIAMI TEKSTYLIÓW
Z KONINA-GRÓJCA (V EB-HAC).
PRZYCZYNEK DO POZNANIA STOSUNKÓW
INTERREGIONALNYCH KULTURY ŁUŻYCKIEJ**

A. HISTORIA ZNALEZISKA

Okoliczności odkrycia przedmiotowego zbioru, a także jego późniejsze „dzieje muzealne” są niejasne, co zapewne stanowi przyczynę trwającego już pół wieku pomijania go (z chyba jednym wyjątkiem — Nowakowie 1970, s. 38) w literaturze archeologicznej. Zbiór ów dzieli się — dziwnym zrzędzeniem losu — na kolekcję poznańską i konińską.

Pierwsza z nich — według karty informacyjnej sporządzonej przez Tadeusza Wiślańskiego w dniu 20 sierpnia 1954 r. — wchodziła wówczas w skład Gabinetu Zabytków Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Poznańskiego. Zabytki miały być znalezione przez ucznia Kazimierza Bartczaka, w 1949 r., w grobie szkieletowym. W niewiadomym celu i czasie zostały one wywiezione do Instytutu Historii Kultury Materialnej w Warszawie, skąd odesłano je do Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w 2000 roku (w oryginalnym kartonie z lat 50. i z wymienionym opisem w maszynopisie). Niektóre przedmioty są zaopatrzone w czterocyfrowe sygnatury, najpewniej Gabinetu UP, jednak wobec nie zachowania się inwentarza tej placówki nie wnoszą one nic do sprawy.

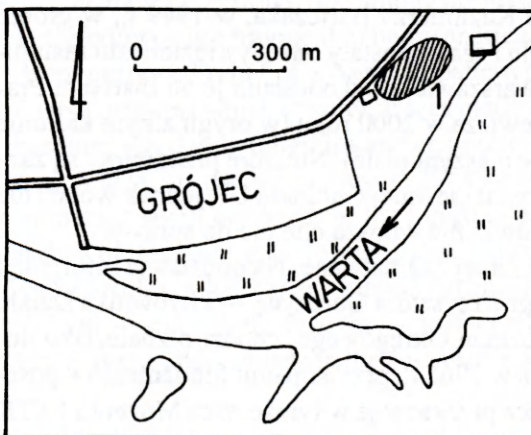
Dzieje kolekcji konińskiej są niemniej zagmatwane. Na podstawie informacji archiwalnych udzielonych przez mgr Krzysztofa Gorczycę — kierownika Działu Archeologicznego konińskiego Muzeum Okręgowego, chodzi o znalezisko dokonane przez Kazimierza Bartczaka w 1965 r., przy kopaniu fundamentów posesji nr 34 w Koninie-Grójcu. Znalazca przekazał je w tymże roku Muzeum PTTK

w Koninie, po likwidacji którego trafiło do tamtejszego Muzeum Okręgowego, w 1967 r. Kolekcja ta nosi obecnie sygnaturę MOK/A/52 a-l.

Kwerendy przeprowadzone przez autora w Poznaniu i Koninie wykluczają bezpośredni związek omawianego zbioru z terenowymi badaniami urzędowymi archeologa poznańskiego — mgr Włodzimierza Szafrąńskiego, zrealizowanymi w 1948 r. Plonem jego działań na terenie Konina-Grójca było bowiem pozyskanie cmentarzyskowych materiałów kultury trzcinieckiej (Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, inw. 1948:392, kat. 1948: 2049–2051; Kostrzewski B. 1951, s. 193; Kłosińska 1997, s. 148, 204, tabl. XXXIV:59) i pomorskiej (MAP, inw. 1948:393, kat. 1948: 2052–2052a; Studziński b.d.; Kostrzewski B. 1951, s. 196), zdeponowanych zaraz w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Bardzo jednak możliwe, że prace W. Szafrąńskiego zainspirowały archeologiczne zainteresowania K. Bartczaka, które zaowocowały w bliskiej (przełom lat 40. i 50.) i dalszej (1965 r.) przyszłości przekazaniem przedmiotowych zabytków do dwóch wyżej wymienionych placówek publicznych. Znając zwyczaje amatorów starożytności można założyć — jako jedną z prawdopodobnych wersji — iż znalazca dokonał jednorazowego odkrycia całości zbioru w 1949 r., lecz jego część (jakby połowę, rozsegregowaną asortymentowo) zatrzymał w swym posiadaniu aż do roku 1965.

B. LOKALIZACJA ZNALEZISKA

Wydaje się, że wszystkie przedmioty brązowe zostały odkryte w rejonie posesji nr 34, położonej na prawobrzeżnej terasie warciańskiej (AZP, arkusz 57–41, nr stan. w miejscowości 58, nr stan. na obszarze 2). Z oczywistych względów (wykop fundamentowy) miejsce depozycji uległo całkowitemu zniszczeniu. Znajdowałyby się ono w pobliżu stanowiska wielokulturowego (AZP, arkusz 57–41,

Ryc. 1. Konin-Grójec, stan. 1.
Lokalizacja cmentarzyska wielokulturowego (m.in. kultury łużyckiej i pomorskiej)
Fig. 1. Konin-Grójec, Site 1.
Location of the multi-culture cemetery (including the Lusatian and Pomerania cultures)

nr stan. w miejscowości 59, nr stan. na obszarze 1), zawierającego pozostałości cmentarzyska kultury łużyckiej (V EB) i pomorskiej (Ha/La) (ryc. 1).

W tym kontekście zdaje się być wiarygodną informacja udzielona T. Wiślańskiemu (por. wyżej) przez Ryszarda Michalskiego — miejscowego nauczyciela, że ozdoby brązowe stanowiły wyposażenie grobu szkieletowego. W każdym razie brak obecnie podstaw, by tę informację sfalsyfikować. Do kwestii homogenności zbioru (kolekcja poznańska + kolekcja konińska wrócimy poniżej (rozdz. D.).

C. INWENTARZ I JEGO KLASYFIKACJA TYPOLOGICZNO-CHRONOLOGICZNA

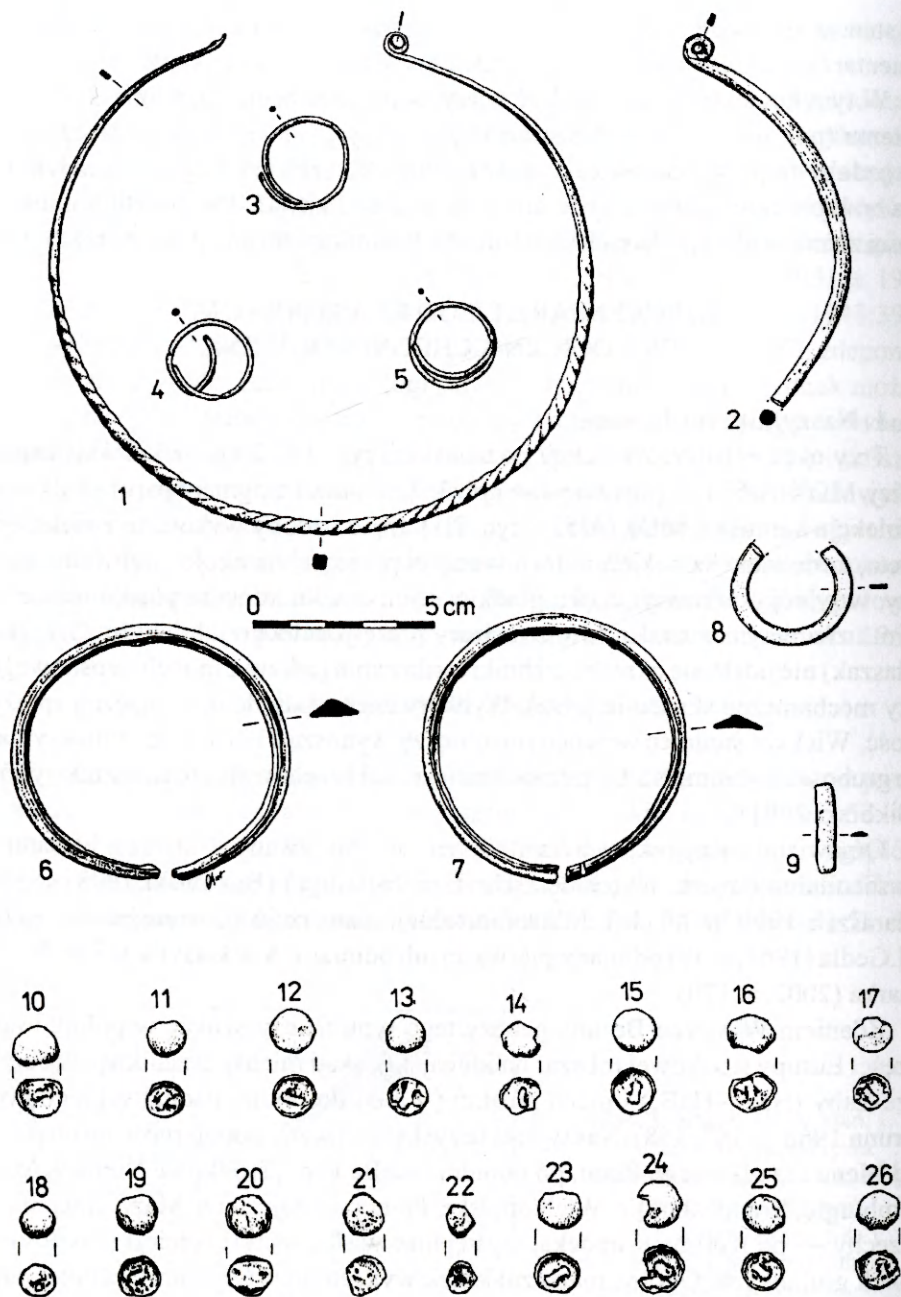
1. Naszyjniki tordowane

Trzy okazy (1 egz. z kolekcji poznańskiej, ryc. 2:1; 2 egz. z kolekcji konińskiej, MOK/A/52 i, k, odpowiednio ryc. 3: 2, 3) oraz 1 fragment partii środkowej (kolekcja konińska, MOK/A/52 j, ryc. 3:1). Są to ozdoby wykonane z cienkiego pręta, tordowane jednokierunkowo w części przedniej na około ½ obwodu obręczy, w tylnej (karkowej) części gładkie, ścienione ku końcom płasko rozklepanym i zwiniętym w uszka. Mimo pomocy profesjonalnego jubilera (p. Grzegorz Błaszak) nie udało się określić techniki tordowania (odlew z modelu woskowego, czy mechaniczne skręcanie pręta). Wytwory zachowały do dziś znaczną sprężystość. Większe średnice wewnętrzne obręczy wynoszą 11–14,5 cm, a maksymalne grubości 3–4 mm. Na 1 egzemplarzu (ryc. 2:1) zachowały się ślady tekstyliów (Sikorski 2001).

Omawiane naszyjniki reprezentują ten sam typ, zwany w starszej literaturze „wschodniemieckim” (ostdeutsche Ösenhalsringe) (Bukowski 1998, s. 336; Maraszek 1999, s. 45–48). Mikromorfologia nawiązuje do wyróżnionej przez M. Gedla (1964, s. 39) odmiany pierwszej lub odmiany A w klasyfikacji M. Kaczmarka (2002, s. 170).

Zdaniem W.A. von Brunna genezy tego typu należy szukać w południowej części Europy środkowej (obszar naddunajski), skąd miałyby przeniknąć w dorzecze Łaby (HaA₁–HaB₂) i nieco później (V EB) do rejonu nadbałtyckiego (von Brunn 1968, s. 167, 168). Naszyjniki te zyskały znaczną popularność na obszarze od Menu i środkowego Renu, po południową Bawarię, środkowe Niemcy, Meklemburgię, Brandenburgię, Wielkopolskę, Pomorze, Pojezierze Mazurskie, Śląsk, Czechy — po Kotlinę Karpacką, występując w skarbach (częściej) i wyposażeniach grobowych. Ogólna mapa znalezisk wykazuje w sumie uprzywilejowanie północnej strefy Europy środkowej, z czego bierze się przekonanie większości badaczy o tutejszej lokalnej produkcji naszyjników.

Na ziemiach polskich nie występują zasadniczo przed V EB, na który to okres przypada niewątpliwie *apogeu*m ich użytkowania (z możliwością kontynuacji

Ryc. 2. Konin-Grójec, stan. 1. Wyposażenie grobu szkieletowego (kolekcja poznańska).

Rys. O. Antowska

Fig. 2. Konin-Grójec, Site 1. Skeletal grave furniture (the Poznań collection).

Drawn by O. Antowska

w HaC) [Durczewski D. 1961, s. 94; Kostrzewski 1964, s. 18; Durczewski Z. 1946, s. 98; Gedl 1962, s. 101; 1964, s. 39; Dąbrowski 1997, s. 69; 1968, s. 71, 117; Novotná 1984, s. 30 n, tabl. 81; Gediga 1967, s. 161; Kaczmarek 2002, s. 170; Bukowski 1999, s. 336; Maraszek 1998, s. 45–48, ryc. 29 (mapa); Szafranski 1955, s. 73; Szydłowska 1972, s. 51]. W. Blajer przypomina ostatnio (2001, s. 159, mapa 59), że na schyłek epoki brązu przypada „renesans” naszyjników (różnych typów) jako ozdoby.

2. Naszyjnik otwarty, nieornamentowany

Jeden egzemplarz zachowany fragmentarycznie (z kolekcji poznańskiej, ryc. 2:2); partia tylna (około 1/3 obwodu obręczy) nieco ścieniona w końcówce płasko rozkutej i zwiniętej w uszko. Wykonana z pręta o okrągłym przekroju, średnicy do 5 mm. Wielkość całego naszyjnika zbliżona do okazów tordowanych omówionych wyżej. Zauważono ślady tekstyliów (Sikorski 2001).

Naszyjniki gładkie, z zapięciem uszkowym, reprezentują formę pospolitą, zapewne rodzimą w szerokiej strefie południowobałtyckiej. Były tu deponowane głównie w skarbach, rzadziej w grobach, przede wszystkim w V EB i ewentualnie w HaC (Sprockhoff 1956, s. 159).

3. Bransolety otwarte o daszkowatym przekroju

Cztery okazy (2 egz. — kolekcja poznańska, ryc. 2:6,7; 2 egz. — kolekcja konińska, MOK/A/52 a, b, odpowiednio ryc. 3:9,8) nieornamentowane, z prosto uciętymi końcami i zarysem kolistym. Średnice wewnętrzne wynoszą 6–6,5 cm, szerokości obręczy — 1,3–1,5 cm. Dwa egzemplarze mają ślady tekstyliów (Sikorski 2001).

Ozdoby naręczne tego typu są traktowane w literaturze przedmiotu jako formy rodzime, popularne m.in. w Wielkopolsce, stosunkowo długotrwałe (IV–V EB) (Szafranski 1955, s. 58; Kaczmarek 2002, s. 161).

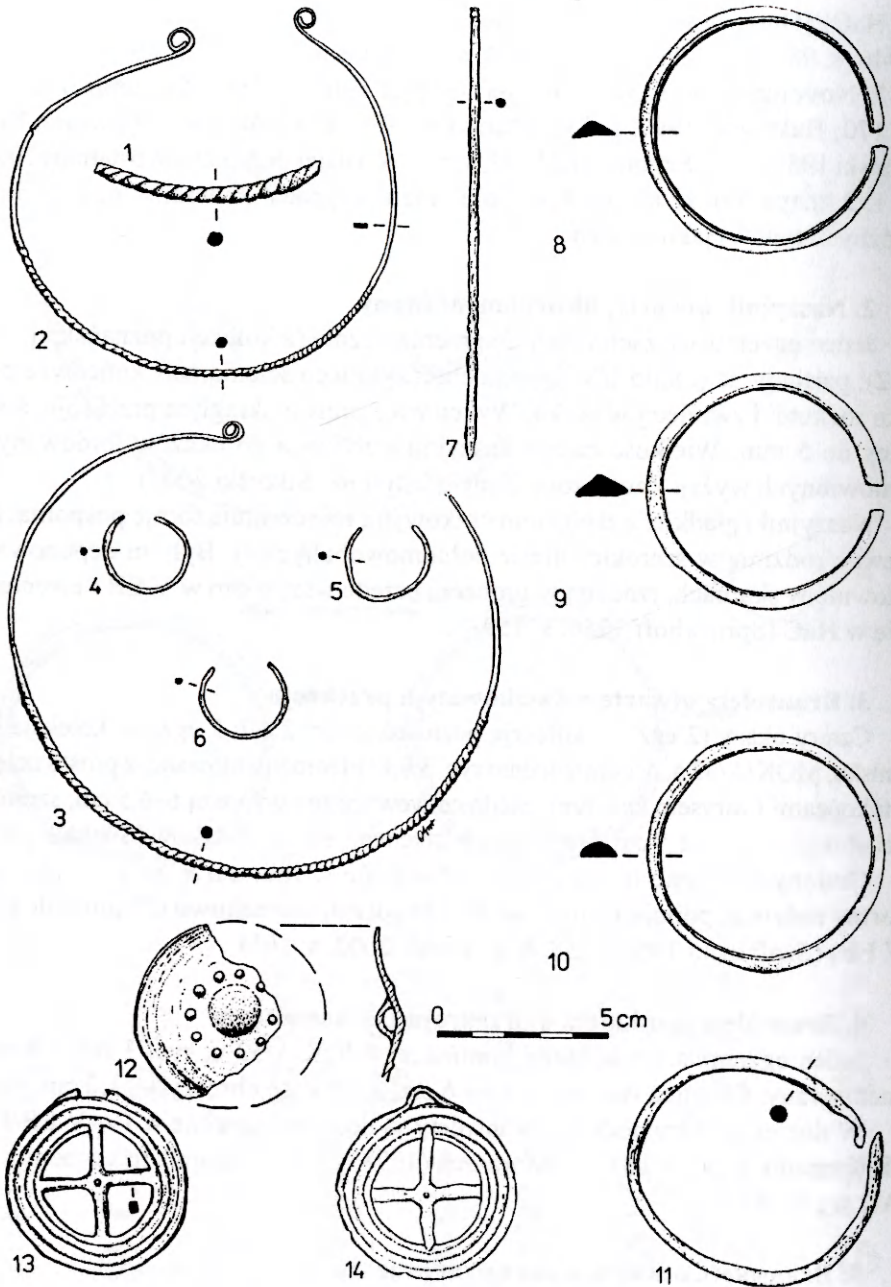
4. Bransoleta zamknięta o przekroju D – kształtnym

Jeden egzemplarz z kolekcji konińskiej (MOK/A/52 c, ryc. 3:10), nieornamentowany. Średnica wewnętrzna — 6 cm, szerokość obręczy — 1,2 cm.

W dorzeczu Odry podobne bransolety są dość powszechne w IV–V EB/HaC (Kaczmarek 2002, s. 161). R. Maraszek (1998, s. 51) utożsamia je z typem XVII A 2 wg E. Baudou.

5. Bransoleta otwarta o okrągłym przekroju

Jeden egzemplarz z kolekcji konińskiej (MOK/A/52 d, ryc. 3:11), z końcówkami nieznacznie zachodzącymi na siebie: jedną zakończoną ostro, drugą zaokrągloną. Średnica wewnętrzna okazu — 6,7 cm, grubość pręta — do 5 mm. Autorowi nie udało się znaleźć analogii.

Ryc. 3. Konin-Grójec, stan. 1. Wyposażenie grobu szkieletowego (kolekacja konińska).

Rys. K. Olińska i O. Antowska

Fig. 3. Konin-Grójec, Site 1. Skeletal grave furniture (the Konin collection).

Drawn by K. Olińska and O. Antowska

6. Wisioriki kolistе, ażurowe

Kolekcja konińska (MOK/A/52 f, g, odpowiednio ryc. 3:13,14) zawiera 2 egzemplarze wykonane w odlewie imitującym spiralowany drut płaski (4 „zwoje”), tworzący zarazem dość wydatne uszko do zawieszania. Wnętrze wytworów wypełnia krzyż równoramienny, z otworkiem pośrodku. Średnica wisiorków wynosi 5,3 cm, grubość „drotu” — 2 mm.

Ze względu na rzadkie występowanie na ziemiach polskich oraz domniemaną funkcję kultową (por. niżej), wisioriki ażurowe z motywem krzyża zwracają na siebie szczególną uwagę. Według E. Sprockhoffa ich archetypy są związane ze środkowoeuropejską domeną kultur pól popielnicowych; z czasem zostały implantowane do zasobów północnoeuropejskich. Są one obecne w dorzeczu dolnej Odry w skarbach od III do V EB. W środkowych Niemczech spotyka się je w inwentarzach grobów datowanych na schyłek epoki brązu (Sprockhoff 1956, s. 235, 236 n.). W tym naświetleniu „nordyjskość” wisiorków, sugerowana przez W. Szafrąńskiego (1955, s. 76), byłaby wtórna. Monografistka M. Kowiańska (1949) uznała najbardziej odpowiadający wisiorkom konińskim okaz z Kruszwicy za wyrób wschodniopomorski, podobnie jak sześć innych form ażurowych wisiorków, powiązanych przez nią — niesłusznie — w jeden typ. Kierowała się przy tym dyslokacją tych skromnych liczebnie znalezisk, tworzących wyraźnie niejednorodny zbiór. W opozycji względem koncepcji M. Kowiańskiej jest niedawno wyrażona przez A. Cofta-Broniewską (1996, s. 43) opinia o miejscowym, czyli kujawskim rodowodzie wisiorka kruszwickiego. Uwzględniając ostrożność w dociekaniach nad pochodzeniem wisiorków, postulowaną przez J. Dąbrowskiego (1968, s. 84), można wszak twierdzić o uprzywilejowaniu tej formy ozdoby u społeczeństw północnej części Europy środkowej (Maraszek 1998, s. 63).

Wymienieni autorzy zgodnie wskazują V EB jako szczyt frekwencji wisiorków z krzyżem równoramiennym.

7. Tarczka guzikowata ze spodnim uszkiem

Jeden egzemplarz z kolekcji konińskiej (MOK/A/52 h, ryc. 3:12), kolisty w zarysie, kopulasty w przekroju, z wydatnym uszkiem przylutowanym od spodu. Wokół środkowej wypukłości 10 guzków, ułożonych koncentrycznie. Średnica tarczki — 5,5 cm.

Dokładne analogie nie są autorowi znane. Nie jest nią też w detalach okaz z Uścikowca koło Obornik Wlkp., z obrzeżnym perełkowaniem i uszkiem spodnim, wmontowanym mechanicznie w kokilę, datowany na V EB (Szafrąński 1955, s. 97, ryc. 456).

Duże egzemplarze, a do takich należy tarczka konińska, zaliczane są do wytworów już to kręgu nordyjskiego, już to ekumeny środkowodunajskiej. Ich lokalna produkcja w Meklemburgii, na Pomorzu i w Wielkopolsce nie jest jednak

wykluczona. W inwentarzach kultury łużyckiej tarczki guzikowate występują najczęściej w skarbach, rzadziej na osadach i w grobach ciałopalnych, a wyjątkowo w grobach szkieletowych. Są elementem długotrwałym (IV EB–HaD) (Bukowski 1960, s. 197, 202, 203; Kaczmarek 2002, s. 174).

8. Zawieszka pierścieniowata, płaska

Jeden egzemplarz z kolekcji poznańskiej (ryc. 2:8), pierwotnie zamknięty, o średnicy wewnętrznej — 2,4 cm i szerokości obręczy — 5 mm. Zauważono ślady tekstyliów (Sikorski 2001).

Zawieszka ta należy do wytworów związanych genetycznie z dorzeczem środkowej Łaby, reprodukowanych na Pomorzu, szczególnie zachodnim, w V EB (Bukowski 1998, s. 345).

9. Zawieszki spiralne

Sześć okazów (3 egz. z kolekcji poznańskiej, ryc. 2:3–5; 3 + 14 fragm. z kolekcji konińskiej, MOK/A/52 1, ryc. 3:4–6), wykonanych z cienkiego (grubość 1–2 mm) drutu, o średnicach wewnętrznych 2–2,4 cm. U okazów poznańskich zachowały się maksymalnie po dwa zwoje; liczby zwojów u pozostałych egzemplarzy nie sposób określić.

Zawieszki podobne do omawianych (typ 1 według E. Szydłowskiej 1963 i 1972) występują dość często w inwentarzach polskich z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. W zasobach grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej (groby szkieletowe) osiągają średnice od 2 do (wyjątkowo) 37 cm, mają do 4 zwojów. Liczebność zawieszek w jednym grobie sięga 1–8 egzemplarzy. Są one szczególnie charakterystyczne dla obszaru wymienionej grupy regionalnej, choć spotyka się je także na środkowym Śląsku, w południowej i zachodniej Wielkopolsce, na Ziemi Lubuskiej i na Kujawach.

W długim okresie użytkowania (III EB–HaD) największą popularność zyskały niewątpliwie w V EB i HaC (Kaczmarek 2002, s. 177; Szafrąński 1955, s. 52, 73; Gedl 1962, s. 106, 107; Durczewski Z. 1946, s. 109, 110; Dzeduszycki 1998, s. 251, 254, 255; Chudziakowa 1975, s. 78 n; Szydłowska 1963, s. 46, 47, 49, 62, 63; 1972, s. 41, 44; Dobrzańska-Szydłowska, Gedl 1962, s. 87, 88, 91; Cofta-Broniewska 1996, s. 22; Szamałek 1995, s. 216, 219, 221).

10. Szpila z wazowatą główką

Z kolekcji konińskiej (MOK/A/52 e, ryc. 3:7) pochodzi 1 egzemplarz o długości 13,8 cm, z małą główką wazowatą.

Ten typ szpil należy do lepiej opracowanych, tzw. czulszych datowników spotykanych w kręgu kultur pól popielnicowych. Reprezentacja pozapolska (np. kraje alpejskie, dorzecze dolnego Menu, Czechy, Morawy) jest z reguły przyporządk-

kowywana okresowi HaB_3 , w odróżnieniu od okazów z dużą główką, datowanych na HaB_2 .

Szpile z wazowatą główką występują na Pomorzu zachodnim i środkowym w zespołach (skarby, groby) pewnie odnoszących się do V EB. Na Śląsku (Kietrz) wiązane są z pełnym V EB (= HaB_2 i początek HaB_3). W południowej partii ziem polskich istniała możliwość ich przeżywania się w głąb okresu halsztackiego. Należy podkreślić, że ogólna frekwencja tego typu ozdób jest mała (Sprockhoff 1956, s. 229, 239; Kostrzewski 1958, s. 139, 140; Řihovský 1983, s. 47–50, tabl. 24 i 25; Gedl 1980, s. 110, 121; 1964, s. 42; 1962, s. 90; Maraszek 1998, s. 43; Bukowski 1998, s. 343; Durczewski Z. 1946, s. 93).

11. Sztabka płaska

Fragment nieokreślonego przedmiotu (kolekcja poznańska, ryc. 2:9). Zauważono ślady tekstyliów (Sikorski 2001).

12. Guziczki z uszkiem

W kolekcji poznańskiej zachowało się 17 egzemplarzy (ryc. 2:10–26). W opisie T. Wiślańskiego z 1954 r. (por. rozdz. A) figuruje 30 okazów, z dodatkową informacją, że pierwotnie było ich 32. Nie wiadome pozostają okoliczności zaistnienia ubytku.

Guziczki mają formę półkulistą. Od spodu są zaopatrzone w pojedyncze, małe, przylutowane uszka. Średnice guziczków wynoszą 1,2–1,3 cm. Klasyfikują się dokładnie w obrębie typu 2 według systematyki E. Dobrzańskiej-Szydłowskiej i M. Gedla (1962). Ten typ ozdoby jest charakterystyczny dla wyposażenia grobowych w grupie górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej. Tamtejsze guziczki brązowe i ołowiane, o średnicach 0,6–1,5 cm, występują w liczbie do 41 egzemplarzy w jednym grobie. Guziczki znane są także, jednak wyraźnie rzadziej, z Polski środkowej, Wielkopolski południowej (Korytnica koło Krotoszyńska — 150 okazów) i środkowej, Kujaw, Ziemi Lubuskiej. Z reguły wchodziły w skład wyposażenia grobów szkieletowych, a wyjątkowo tylko ciałopalnych.

Czas użytkowania jest rozległy (III EB–Ha), jednak zasadnie wskazuje się V EB–HaC jako jego *apogeum* (Dobrzańska-Szydłowska, Gedl 1962, s. 88, 89, 91; Gedl 1964, s. 37; Szydłowska 1963, s. 53 n; Durczewski Z. 1946, s. 108, 109; Pfützenreiter 1938; Dzieduszycki 1998, s. 254, 255; Cofta-Broniewska 1996, s. 22; Bukowski 1960, s. 205, 208, 210).

W uszkach 11 guziczków z Konina-Grójca zaobserwowano resztki tekstylne (sznurek/nici), co jest ewenementem poza obszarem grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej. Resztki owe zachowały się dzięki ciasnemu wypełnieniu przez nie światła uszek. Na powierzchni guziczków pozostały ślady innych tekstyliów (Sikorski 2001).

Podsumowanie aspektu chronologicznego

Datowanie zbioru ozdób z Konina-Grójca nie następuje istotnych wątpliwości. Po uzasadnionym odrzuceniu cezur skrajnych, wykazywanych przez asortymenty długoczasowe (wisiorki koliste, tarczka guzikowata, zawieszki spiralne, guziczki) pozostają wskaźniki (naszyjniki tordowane, naszyjnik gładki, zawieszka pierścieniowata) wężej datujące zbiór na V EB–HaC. Wracając do pierwszej kategorii przedmiotów należy zaznaczyć — co podkreśla literatura — że szczyt ich użytkowania przypada też na V EB lub V EB–HaC.

D. KWESTIA HOMOGENNOŚCI ZBIORU

Skomplikowane od momentu odkrycia — po czasy obecne dzieje zbioru ozdób brązowych z Konina-Grójca obligują do wnikliwego zastanowienia się nad jego spójnością, tak wewnątrz kolekcji poznańskiej i konińskiej, jak w relacji między nimi. Argumenty przemawiające — moim zdaniem zdecydowanie — na rzecz jedności zespołowej źródeł są następujące:

- wszystkie zabytki pochodzą bezdyskusyjnie z tej samej miejscowości,
- wszystkie zabytki łączy osoba tego samego znalazcy — Kazimierza Bartczaka,
- kolekcja poznańska i konińska powstały w wyniku podzielenia zbioru przez znalazcę jakby po połowie (por. rozdz. A),
- wszystkie zabytki są pokryte taką samą, ciemnozieloną patyną szlachetną (grynszpan), co dowodzi jednakowych warunków depozycyjnych,
- zawartość zbioru, jak i obu kolekcji z osobna, jest zbliżona chronologicznie,
- zbieżności obu kolekcji sięgają nieraz identyczności wytwórczej (naszyjniki tordowane, bransolety otwarte o daszkowatym przekroju, zawieszki spiralne),
- zestaw asortymentowy całego zbioru odpowiada standardowym inwentarzom zespołów grobowych notowanych na ziemiach polskich w analogicznym czasie (por. rozdz. E).

E. INTERPRETACJA FUNKCJONALNA

Na pierwszy rzut oka przedmiotowy zbiór sprawia wrażenie skarbu. Jako taki jest wzmiankowany w literaturze (Nowakowie 1970, s. 38) oraz opisany w dokumentacji archiwalnej (por. rozdz. A). W rzeczy samej chodzi najprawdopodobniej o wyposażenie grobu szkieletowego, gdyż:

- brak podstaw by kwestionować informację znalazcy zawartą w opisie T. Wiślańskiego, mówiącą o takim właśnie zespole (por. rozdz. A),

– pod względem asortymentowym i liczebnym zbiór odpowiada wyposażeniu grobów, przede wszystkim szkieletowych, jednostkowych, z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, dobrze już poznanym w kilku rejonach ziem polskich, a zwłaszcza na obszarze grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łuzyckiej. Rozważmy szerzej to zagadnienie.

Osią poniższych refleksji będzie problematyka dwóch charakterystycznych rodzajów ozdób: zawieszek spiralnych i guziczków. Ich reprezentacja we wschodniej części Górnego Śląska i w zachodniej Małopolsce (podgrupy częstochowsko-gliwicka i krakowska) wyżej wymienionej grupy regionalnej kultury łuzyckiej) jest szczególnie interesująca i dobrze zbadana (Szydłowska 1968; 1972, s. 41 n; 1963, s. 46, 47, 53; Dobrzańska-Szydłowska, Gedl 1962, s. 87, 88, 107, 109–111; Gedl 1962, s. 106, 107, 151; 1991, s. 194; 1975, s. 132; 1964, s. 36, 86; Pfützenreiter 1938). Badacze jednoznacznie uważają je za elementy wytwornego nakrycia głowy w rodzaju diademu. Na tekstylnym lub skórzanym podkładzie w formie przepaski lub czepca umieszczano w partii skroniowej same zawieszki spiralne, w liczbie do ośmiu, symetrycznie po obu stronach głowy, albo dodawano do nich, przez naszytce, guziczki w całej partii czołowej. Kilkadziesiąt (do 41) ciasno przylegających do siebie guziczków było ułożonych w jednym lub dwóch rzędach. Badacze ci w większości zaliczają zawieszki spiralne i guziczki do ozdób kobiecych, mimo że odpowiednie ekspertyzy antropologiczne szczątków kostnych są stosunkowo nieliczne. Na dobrze zbadanym (również pod względem antropologicznym) cmentarzysku w Przeczycach koło Zawiercia zaobserwowano jednak, że o ile guziczki występują najliczniej w grobach kobiecych, to stosowanie zawieszek spiralnych nie podlegało jakiejś wyraźnej regule. Wymienionym ozdobom głowy towarzyszyły w zespołach grobowych relatywnie licznie inne wyroby brązowe, jak naszyjniki torowane różnego typu, szpile, bransolety, zawieszki, kółka.

Podobne, choć rzadziej spotykane wyposażenia grobów szkieletowych zanotowano w Polsce środkowej, Wielkopolsce i na Kujawach (Bukowski 1960, s. 208, 210; Cofta-Broniewska 1996, s. 22; Chudziakowa 1975, s. 78 n). W Lachmirowicach koło Inowrocławia (grób 2) zawieszka spiralna znalazła się wewnątrz czaszki; przypuszczam, że zsunęła się tam z czoła przez oczodół. W pobliskich Radziejowicach (grób 19) szkieletowi młodej kobiety (wiek 17–22 lata) towarzyszył po obu stronach czaszki garnitur ozdób głowy: 2 guziczki, 6–7 zawieszek spiralnych, 2 kółka. Wśród stanowisk zbadanych szczegółowo pod interesującym nas tutaj kątem, zespoły z Lachmirowic i Radziejowic są najbliższe geograficznie zespołowi z Konina-Grójca.

Guziczki z Konina-Grójca były przyszyte sznurkiem lub nićmi dobrej jakości do tekstylnego podkładu diademu (Sikorski 2001).

I jeszcze kilka uwag dotyczących praktycznej funkcji innych ozdób z domnie-manego grobu szkieletowego „księżniczki” odkrytego w tej miejscowości. Wolno przypuszczać, że wszystkie naszyjniki (5 egz.) stanowiły jeden komplet, wiązany na karku za końcowe uszka.

Na naszyjnik (-iki?) mogła być nanizana zawieszka pierścieniowata [Sprockhoff 1956, s. 236 n; Bukowski 1998, s. 345, ryc. 171 (Kodrąb na Wolinie)]. Cztery identyczne bransolety otwarte o przekroju daszkowatym i dwa inne, różne okazy zdobiły parzyście nadgarstki zmarłej. Para wisiorków krzyżowatych, którym literatura przypisuje walor kultowy (amulety solarne?) (Dąbrowski 1968, s. 84; Kowiańska 1949, s. 49) była chyba troczona bezpośrednio na szyi, względnie na naszyjnikach. Trudno natomiast określić funkcję utylitarną tarczki (czołowy element diademu?, ozdoba naodzieżowa?).

W skład wyposażenia grobu z Konina-Grójca wchodziła na pewno również ceramika naczyniowa, pominięta — niestety — najprawdopodobniej przez znalazcę. Mimo to zachowany zestaw prezentuje niewątpliwie niepospolity standard, świadczący o wyjątkowej pozycji społecznej nieboszczki, w życiu i po śmierci.

F. ZAKOŃCZENIE

Obrządek szkieletowy reprezentuje mniejszościowy ryt funeralny w domenie kultury łużyckiej i dlatego cieszy się szczególniejszym zainteresowaniem badaczy (Gedl 1964, s. 36, 58, 60, 61, 80, 118, 119; 1962, s. 150, 151; Malinowski 1962; Szamałek 1995). Na ziemiach polskich, a prawdopodobnie też na całym obszarze środkowo-wschodniej Europy (w zasięgu tradycyjnie rozumianej kultury łużyckiej), najwyższą frekwencję pochówków szkieletowych, jednostkowych, wykazuje grupa górnośląsko-małopolska, w swej fazie klasycznej (V EB–HaC). Zwarcie występują one w północnej i wschodniej partii Górnego Śląska oraz w zachodniej Małopolsce. Pojedyncze przykłady znamy z Moraw, Czech, wschodniej Małopolski, środkowego Śląska, południowej Wielkopolski, Pomorza zachodniego, dolnego Powiśla oraz Kujaw. W wymienionych regionach, na poszczególnych cmentarzyskach, pochówki szkieletowe notuje się zawsze w towarzystwie ciałopalnych (birytualizm). Dysponujemy pewnymi wskazówkami (niestety, nie sprawdzonymi w makroskali), że te pierwsze bywały obficie wyposażane w wyroby metalowe. Zdaje się także, iż różniły się intensywnością obstaw kamiennych, przy takiej samej formie napowierzchniowej (płaskiej).

¹ Dawne interpretacje wisiorka z Kruszwicy (w tym falliczna, autorstwa W. Hensla), które nie znalazły szerszej akceptacji, zestawia K. Szamałek (1986, s. 90).

Już dość dawno zauważono przenikanie charakterystycznych cech grupy górnośląsko-małopolskiej, nie tylko funeralnych, do Wielkopolski środkowej, północno-wschodniej i na Kujawy (Gedl 1964, s. 58, 60; 1975, s. 134). W swej pracy z 1985 r. podkreślałem ewidentne podobieństwa ceramiki naczyniowej mikroregionu bnińskiego (Bnin koło Śremu) do utensyliów podgrupy kępińskiej — z jednej strony, oraz pałuckich (np. Sobiejuchy koło Żnina) — z drugiej strony (Fogel 1985, s. 63, przyp. 36). Podobne obserwacje poczyniono dla ceramiki z Lachmirowic koło Inowrocławia (Gedl 1964, s. 62). Oddziaływaniom grupy górnośląsko-małopolskiej przypisano kujawskie pochówki szkieletowe z typowym dla niej wyposażeniem (Czeriak, Radojewice, Lachmirowice) oraz wschodnio-wielkopolskie stanowisko w Koninie-Grójcu (Malinowski 1985, s. 343). To zdawkowe zaszeregowanie ostatniego znajduje dopiero uzasadnienie źródłowe w niniejszym artykule.

Należy się zgodzić z wcześniejszymi sugestiami, iż omawiane oddziaływania kierowały się od górnej Warty ku niższym częściom zlewni tej rzeki (Gedl 1975, s. 134; 1964, s. 94, 96; Szamałek 1995, s. 215, 221), jak okazuje się również w rejon dzisiejszego Konina, i dalej chyba wzdłuż górnej Noteci, ku Kujawom i Pałukom².

Kwestią otwartą pozostaje przyczyna i charakter tychże oddziaływań. W sferze domysłów mieści się hipoteza o sprawczej roli zainteresowania ugrupowań południowopolskich kujawską solą. Domniemyanych niewielkich migracji ludnościowych stamtąd na północ, w celach merkantylnych, jak i poza-ekonomicznych, również nie da się wykluczyć, choć wiązanie tego zjawiska z parciem obcego *ethnicum* (prailiryjskiego) idzie zbyt daleko (Malinowski 1985, s. 343; Szamałek 1995, s. 221; Gedl 1964, s. 121).

Kim była „księżniczka” pochowana w bynajmniej nie zgrzebnej odzieży (Sikorski 2001), z wykwintnym diademem na głowie, z kompletem naszyjników na szyi, wisiorkami-amuletami na piersi, bransoletami na rękach, szpilą, której to osoby grób odkryto przed półwieczem w Koninie-Grójcu, pozostanie na zawsze tajemnicą. Nie ulega jednak wątpliwości, iż jej pozycja społeczna była ponadprzeciętna.

*Instytut Prahistorii UAM
w Poznaniu*

² Może na marginesie warto wspomnieć ostatnie spostrzeżenia W. Blajera (2001, s. 159, mapa 59), że w skarbach polskich z HaB₁-HaB₂ wschodnia rubież występowania naszyjników (w tym tordowanych) opiera się o górną Wartę i górną Notec. Uważa on wymieniony okres za „renesans” naszyjnika jako ozdoby – jak się domyślam w ogóle, to znaczy potwierdzony innymi zespółami źródeł, także grobowymi. W tym kontekście wyposażenie grobu z Konina-Grójca jawi się jako będące w pełnej zgodzie z regułami panującej mody, nie sięgającej dalej na wschód niż wymieniona wyżej rubież.

BIBLIOGRAFIA

B l a j e r Wojciech

- 2001 *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.

B r u n n Wilhelm Albert von

- 1968 *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Römisch-Germanische Forschungen 29, Berlin.

B u k o w s k i Zbigniew

- 1960 *Kilka uwag na temat funkcji niektórych ozdób guzikowatych kultury lużyckiej*, APolski 5, 2, s. 197 – 244.
- 1998 *Pomorze w epoce brązu w świetle dalekosiężnych kontaktów wymiennych*, Gdańsk.

C h u d z i a k o w a Jadwiga

- 1975 *Materiały kultury lużyckiej z Kujaw, cz. 3*, Acta Universitatis Nicolai Copernici 68, Archeologia 5.

C o f t a - B r o n i e w s k a Aleksandra

- 1996 *Metalurgia brązu w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Metalurgia brązu pradziejowych społeczeństw Kujaw*, Poznań, s. 1–127.

D ą b r o w s k i Jan

- 1968 *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- 1997 *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*, Białystok.

D o b r z a ń s k a - S z y d ł o w s k a Elżbieta, G e d l Marek

- 1962 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Łabędach-Przyszówce, pow. Gliwice*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu”, Archeologia 1.

D u r c z e w s k i Dobromir

- 1961 *Skarby halszackie z Wielkopolski*, Prz. Arch. 13, s. 7–108.

D u r c z e w s k i Zdzisław

- 1946 *Grupa górnośląsko-malopolska kultury lużyckiej w Polsce, cz. 1*, Prace Prehistoryczne Śląskie 4, Kraków.

D z i e d u s z y c k i Wojciech

- 1998 *Święty Wojciech, st. 10, gmina Międzyrzecz*, [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1, Ziemia Lubuska*, Poznań, s. 241–267.

F o g e l Jerzy

- 1985 *Przemiany osadnictwa mikroregionu bnińskiego w epoce brązu i wczesnych okresach epoki żelaza*, [w:] *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim. Mikroregion bniński*, Poznań, s. 35–118.

G d i g a Bogusław

- 1967 *Plemiona kultury lużyckiej w epoce brązu na Śląsku środkowym*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

G e d l Marek

- 1962 *Kultura lużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
1963 *Szkieletowy obrządek pogrzebowy w kulturze lużyckiej*, ZNUJ 90, Prace Archeologiczne 6, Kraków.
1975 *Kultura lużycka*, Kraków.
1980 *Studia nad periodyzacją kultury lużyckiej w południowej części Śląska*, APolski 25, 1, s. 79–129.
1991 *Zbrojewsko, woj. Częstochowa*, Sil. Ant. 33/34, s. 194–198.

K a c z m a r e k Maciej

- 2002 *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury lużyckiej w epoce brązu*, Poznań.

K ł o s i ń s k a Elżbieta

- 1998 *Starszy okres epoki brązu w dorzeczu Warty*, Wrocław.

K o s t r z e w s k i Bogdan

- 1951 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1945–1949*, FAP 1, s. 164–214.

K o s t r z e w s k i Józef

- 1958 *Kultura lużycka na Pomorzu*, Poznań.
1964 *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, Prz. Arch. 15, s. 5–133.

M a r a s z e k Regine

- 1999 *Spätbronzezeitliche Hortfunde entlang der Oder*, Universitätsforschungen zur Prahistorischen Archäologie 49, Bonn.

K o w i a ń s k a Mieczysława

- 1949 *Brązowe wisiorki ażurowe typu pomorskiego*, Prz. Arch. 8, s. 46–51.

M a l i n o w s k i Tadeusz

- 1962 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury lużyckiej w Polsce*, Prz. Arch. 14, s. 5–135.
1985 *Wielkopolska w otchłani wieków*, Poznań.

N o v o t n á Mária

- 1984 *Halsringe und Diademe in der Slowakei*, PBF 11, 4, München.

N o w a k o w i e Łucja i Andrzej

- 1969 *Od neolitu do końca okresu wpływów rzymskich*, [w:] *Z dziejów regionu konińskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

P f ü t z e n r e i t e r Fritz

- 1938 *Kopfschmuck aus dem früheisenzeitlichen Gräberfeld von Laband–Waldenau, Kr. Gleiwitz*, „Altschlesien” 7, s. 232–242.

- Ř i h o v s k ý Jiri
1983 *Die Nadel in Westungarn I*, PBF 13, 10, München.
- S i k o r s k i Andrzej
2001 *Analiza pozostałości tekstyliów z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Konina-Grójca*, Spraw. Arch. (w druku)
- S p r o c k h o f f Ernst
1956 *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des Nordischen Kreises (Periode V) I*, Mainz.
- S t u d z i Ń s k i A.
b.d. *Znaleziska archeologiczne powiatu konińskiego i jego okolicy [...] w latach 1943–1967*, b.m. (rękopis w Dziale Archeologicznym Muzeum Okręgowego w Koninie).
- S z a f r a Ń s k i Włodzimierz
1955 *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce*, Warszawa–Wrocław.
- S z a m a ł e k Krzysztof
1986 *Kruszewicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
1995 *Pochówki szkieletowe w Lachmirowicach nad Gopiem (woj. Bydgoszcz) a zagadnienie ich związku z grupą górnośląsko-malopolską kultury lużyckiej*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na Górnym Śląsku i w Małopolsce, tzw. grupa górnośląsko-malopolska kultury lużyckiej*, Śląskie Prace Prahistoryczne 4, Katowice, s. 215–223.
- S z y d ł o w s k a Elżbieta
1963 *Diademy i zawieszki skroniowe grupy górnośląsko-malopolskiej kultury lużyckiej*, APolski 8, 1, s. 44–68.
1968 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie, Materiały, Tablice*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” 5.
1972 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie, cz. 1, Omówienie materiałów*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia” 9.

JERZY FOGEL

BRONZE ORNAMENTATION ARTIFACTS WITH TEXTILE
REMAINS FROM KONIN-GRÓJEC (V BA-HAC). CONTRIBUTION
TO STUDIES ON INTERREGIONAL RELATIONS
OF THE LUSATIAN CULTURE

(Summary)

Set of bronze ornamentation discussed in the paper was discovered in 1949 during digging house foundations in Konin-Grójec (probably all artifacts were found in the same time). In 1949 a half of it became a part of the collection of the Archaeological Cabinet of the Poznań University. The remaining artifacts were transferred in 1967 to the District Museum in Konin. The history of the find still remains unclear (Chapter A). It could have been related to the nearby multi-culture cemetery (Chapter B).

The collection (Chapter C) includes 3+1 necklaces with ends twisted into loops, 1 necklace without ornament, 4 bracelets with stepped cross-section, 1 bracelet with letter-D-cross-section, 1 bracelet with round cross-section, 2 circular pendants, 1 button-like plaque, 1 ring-like pendant, 6+14 spiral fibulae, 1 vase-shape fibula, 1 bar, 17 (originally 32) buttons).

Most of artifacts show textile traces originated during their production (casting) and as a result of post-deposition processes (corrosion). In loops of the buttons there are visible remains of strings or threads (Sikorski 2001).

Typological-technological analyses of each element of the collection are rather simple. After discarding extreme caesurae (which is methodologically correct) typical for artifacts of long use time, the manufacture and utilization of the ornamentation in question can be placed at the end of the Bronze Age (VBA) and the beginning of the Halstatt Period (HAC).

Uniformity of the collection is confirmed by following arguments (Chapter D):

- all artifacts come from the same locality,
- they have been found by the same person,
- the founder divided the collection into two even parts (Poznań and Konin),
- all artifacts are covered by almost identical patina (green rust) that testifies similar deposition conditions.
- the collection is chronologically uniform
- forms in both parts of the collection are almost identical,
- assortment of the whole collection corresponds with standard inventories of skeletal graves in various part of Poland.

Analogies to the discussed artifacts, especially in the Upper Silesian-Lesser Polish group of the Lusatian culture allow a functional interpretation of the collection (Chapter E). Most probably it is a typical furniture of a female skeletal grave, with headwear (spiral pendants and buttons being diadem elements fixed to the textile) and ornamentation of hands (bracelets) and breast (ring-like pendants, the pin).

Assortment and number of artifacts in the collection suggest an exceptional social position of the defunct woman. Cultural relations between territories of Silesia/Lesser Poland and Greater Poland/Kujavia at the turn of Bronze and Iron Ages — indicted in literature for a long time, but without details — have been positively confirmed by the find from Konin-Grójec (Chapter F).

Translated by J. Kopacz